

DIALECTOLOGIE EN VOLKSKUNDE

Jacques Van Keymeulen

1. Inleiding

Dialecten zijn natuurlijke, niet genormeerde, taalsystemen die oraal worden overgeleverd door de tijden heen. Ze klimmen op tot het Middelnederlands en worden gekarakteriseerd door het bestaan van geografische verschillen. De groep verwante dialecten die overkoepeld worden door de Nederlandse standaardtaal worden als ‘Nederlandse dialecten’ beschouwd. Naar het oosten toe is er in de realiteit een continuüm met de Duitse dialecten; in de praktijk echter bepaalt de staatsgrens of we van ‘Nederlandse’ of ‘Duitse’ dialecten spreken. Het Frans-Vlaams is een geval apart. Daar wordt een Nederlands dialect door de Franse cultuurtaal overkoepeld. Frankrijk zou er trots moeten op

zijn dat de enige zuiver mondelinge overlevering van het Nederlands tot het Franse cultuurpatrimonium behoort. Sedert de jaren ‘60 staan de traditionele dialecten onder zeer sterke druk. Door de toenemende mobiliteit, de hogere scholingsgraad en de invloed van de media vervlakken de dialecten tot zgn. regiolecten. Dat wil zeggen dat de kleinschalige geografische verschillen verdwijnen; de verschijnselen met een groter geografisch bereik blijven nog bestaan. Over honderd jaar zal men waarschijnlijk nog wel kunnen horen of iemand een Limburger, Antwerpenaar of West-Vlaming is, maar niet meer uit welk dorp hij afkomstig is. Het ingewikkelde geografische patroon van het traditionele dialectlandschap reflecteert de

contactmogelijkheden binnen een kleinschalige voetgangersmaatschappij. Tegenwoordig tracht de volkstaal echter gelijke tred te houden met de schaalvergrotingen die de schappelijke veranderingen zijn tot stand gebracht.

2. Dialecten en volkskunde

Dialect is de taal van de volksklasse, en is met verdwijnen bedreigd. Dat zijn twee redenen waarom niet alleen taalkundigen, maar ook volkskundigen zich met dialectonderzoek hebben ingelaten. Tegenwoordig is het zo dat het traditionele dialect door hoe langer hoe minder mensen in hoe langer hoe minder situaties wordt gebezigd. Het wordt, meer nog dan vroeger, de taal van (de lagere klassen van) het volk, en de taal van de intimiteit (huiskring, vrienden, eigen gemeente). Het feit dat de traditionele dialecten verdwijnen, heeft de maatschappelijke belangstelling ervoor doen toenemen. Vele mensen hebben het gevoel dat met het dialect een stuk authenticiteit en identiteit verloren gaat. De productie van lokale dialectwoordenboeken door amateurs is vandaag de dag nog nooit zo groot geweest.

3. De dialectologie als wetenschap

De dialectologie is al een vrij oude taalkundige discipline. Het inzicht dat dialecten interessant zijn voor taalkundig onderzoek, is al in de tweede helft van de vorige eeuw doorgebroken. Sedertdien heeft de dialectologie een

vrij vaste positie verworven aan de universiteiten. De belangstelling voor de dialecten heeft wel hoogtes en laagtes gekend, doordat de dialectologie meestal ten dienste werd gesteld van de heersende wetenschappelijke belangstelling die niet altijd even gunstig was voor variatieonderzoek of onderzoek van verzamelde taalfeiten.

In wat volgt, wordt eerst een kort overzicht gegeven van de ontwikkelingsgang van de dialectologie als taalkundige discipline (zie ook Devos 1993). Daarna wordt ingegaan op de band tussen de dialectologie en de volkskunde.

3.1. De bloeiperiode

Op het einde van de vorige eeuw ging de wetenschappelijke belangstelling uit naar de taalvergelijking en de reconstructie van verdwenen taalstadia als het Westgermaans, Oudgermaans, Indo-Europees ... Hele generaties taalgeleerden trachtten de 'klankwetten' te ontdekken die aan de basis lagen van de taalontwikkeling. Het is niet te verwonderen dat binnen die historisch gerichte taalkunde de dialecten in het middelpunt van de belangstelling kwamen te staan. Het is immers zo dat naast historische teksten de eigentijdse dialecten de argumenten konden leveren voor de discussies omtrent de taalevolutie door te tijden heen. De dialecten hebben immers dikwijls oudere taalfases bewaard die in de standaardtaal al uitgestorven zijn. Zo is de sk- in **skip** (A.N. **schip**) in de streek van Geraardsbergen of Kortrijk nog een overblijfsel van de Westgermaanse sk-. De uu in **uus** (A.N.

huis) in het West-Vlaams bewaart een algemeen Middelnederlandse uitspraak enz. Aan de hand van taalkaarten probeerde men 'aus dem geografischen Nebeneinander' het 'zeitliches Nacheinander' te reconstrueren.

De suprematie van de historisch gerichte taalkunde was zo sterk, dat tot de jaren '60 van deze eeuw de dialectologie een zeer prominente plaats innam in de taalkunde. De dialecten waren in die periode nog zeer levend, zodat de gegevens overal voor het grijpen lagen. Alle hoogleraren Nederlandse taalkunde van de Vlaamse universiteiten waren dialectologen: Grootaers en Pauwels in Leuven; Blancquaert, Peé en Vanacker in Gent. De dialecten werden zowel 'monotopisch' (= als plaatselijk taalsysteem) als 'diatopisch' (= geografisch) onderzocht. Uit de aard der zaak waren veel dialectologen vooral taalgeografen. Er werden vlijtig grootscheepse materiaalverzamelingen aangelegd, waarvan de gegevens dan op kaart werden gezet. Op basis van de kaartbeelden probeerde men dan o.a. na te gaan welke plaatsen (steden!) of streken op het gebied van taal expansief of receptief waren; een discipline die bekend staat als de expansiologie. De nieuwe wetenschappelijk inzichten die het structuralisme bracht, werden in de dialectologie geïntroduceerd. Er was echter relatief weinig aandacht voor de intrasystematische taalvariatie of voor de micro-aspecten van taalverandering. Elk afzonderlijk plaatselijk dialect werd als vrij homogeen beschouwd; de interne dynamiek binnen een afzonderlijk dialect zelf werd tot de

komst van de sociolinguïstiek stiefmoederlijk behandeld.

3.2. *Crisis en herstel*

In de jaren '70 van deze eeuw verschoof de klemtoon van het taalkundige onderzoek naar de eigentijdse taal. De historisch gerichte taalkunde verloor haar suprematie. Binnen een aantal nieuwe benaderingen wou men bovendien veel meer het taalvermogen van de mens en niet zozeer zijn actuele taalgebruik bestuderen. Analyses van corpora met taalmateriaal vonden binnen de nieuwe inzichten geen plaats meer. De klemtoon kwam te liggen op de systeemlinguïstiek, waardoor de aandacht voor taalvariatie verzwakte. Taalvariatie werd wel het onderzoeksterrein van de sociolinguïstiek, die taalveranderingsprocessen wou bestuderen aan de hand van sociologische parameters als leeftijd, sekse, opleiding en sociale klasse. De sociolinguïstiek in Vlaanderen vond een dankbaar onderzoeksterrein in het standaardiseringsproces van traditioneel dialect naar tussentaal en zgn. 'Belgisch Nederlands'. Kortom, de traditionele dialectologie verloor veel terrein, samen met de traditionele dialecten zelf.

In de jaren '90 won de dialectologie opnieuw aan kracht, hoewel de taalgeschiedenis in de curricula van heel wat universiteiten werd afgebouwd. Eind de jaren tachtig al kwam er een verzoening tot stand tussen dialectologie en sociolinguïstiek. De sociolinguïstiek had een aantal zaken die de dialectologen wel al opgevallen waren (b.v. dat taalverandering dikwijls via vrouwen verloopt) tot

voorwerp van systematisch onderzoek gemaakt, had een methodologie ontwikkeld die de dialectologie bevruchtte en had de aandacht gevestigd op de dialect-interne taalveranderingen. Beide disciplines worden nu als complementair gezien binnen de 'variatielinguïstiek', de linguïstiek die zich bezighoudt met de heterogene dimensie van de taal. Taal heeft namelijk zowel een homogene component - anders zouden we elkaar niet kunnen begrijpen - als een heterogene component, waardoor de taalgebruiker zich kan profileren ten opzichte van een andere streek of een andere klasse. De dialectologie vond ook opnieuw aansluiting bij de linguïstische theorievorming en bij nieuwe semantische inzichten. In Vlaanderen bestaat op het ogenblik een boeiend spectrum van taalvariëteiten tussen traditioneel dialect en Algemeen Nederlands, dat door beide disciplines bestudeerd wordt. Er wordt tegenwoordig opnieuw heel wat werk verzet: promotieproefschriften, scripties, licentiaatsverhandelingen, projecten ...

4. Dialectologie en volkskunde

4.1. Algemeen

In haar bloeiperiode heeft de traditionele dialectologie uitdrukkelijk een verband gezocht met de volkskunde. De wederzijdse interesse ligt voor de hand. Het dialect is de taal van de volksklasse en een volkskundige kan in dialectonderzoek geïnteresseerd zijn om de taal zelf, die immers een belangrijke cultuur-

uiting en draagster is van de identiteit van een groep. Geografische taalpatronen kunnen iets zeggen over de buitentalige realiteit. In de expansiologie heeft men getracht dialectische kaartpatronen te verklaren door ze te relateren aan buitentalige factoren: uitstraling van steden over het naburige platteland (belang van de marktplaatsen); invloed van het ene gebied op het andere (b.v. Brabantse taalvormen expanderen in andere dialectgebieden); invloed van natuurlijke grenzen (b.v. stromen, heidegebieden), (oude) politieke grenzen (b.v. de grens van het graafschap Vlaanderen met het hertogdom Brabant is op de taalkaarten nog ongeveer te zien) ... enz. Het is duidelijk dat de expansie (of regressie) van taalvormen in de geografische ruimte iets kan zeggen over de geografische bewegingen van andere cultuurelementen (1). Taalkaarten reflecteren contactmogelijkheden en patronen in de sociaal-geografische verhoudingen (zie Taeldeman 1987). Dat de grote taalatlanten en de grote volkskundige atlanten soms aan dezelfde instituten werden gemaakt (b.v. het Meertens Instituut in Amsterdam) is geen toeval.

De boven geschetste verbanden tussen dialectologie en volkskunde werden tijdens de bloeiperiode van de traditionele dialectologie ten volle ingezien. De argumenten ervoor hebben nog niets van hun kracht ingeboet. Ook de recentere - sociolinguïstisch gerichte - benaderingen van variatieonderzoek kunnen de belangstelling van volkskundigen wegdragen: de (sociale) processen die aan taalverandering ten grondslag liggen; de

verschillende attitudes tegenover dialect en standaardtaal ...

De volkskunde heeft echter vooral belangstelling voor dialectwoordenschat. Dat is niet te verwonderen. Een woord heeft immers een referent (= datgene wat benoemd wordt) en de gedachte ligt dan ook voor de hand dat men via de woorden iets te weten kan komen over datgene waarop ze slaan. In de volgende paragraaf gaan we op die problematiek dieper in.

4.2. Dialectwoordenschat en de volkskunde

De vele artikelen over dialectwoordenschat in volks- en heemkundige tijdschriften(2) en de productie van dialectwoordenboeken door amateurs(3) leggen getuigenis af van de belangstelling van volks- en heemkundigen voor de volkse woordenschat. Doordat het woord doorgaans conservatiever is dan hetgeen benoemd wordt, kan semantisch onderzoek dienstbaar zijn aan de cultuurgeschiedenis. In het begin van deze eeuw was men binnen de Wörter-und-Sachen-theorie ervan overtuigd dat men woordenschat (en de verspreiding ervan) niet kon bestuderen zonder het onderzoek van (de verspreiding van) de zaak zelf. Woordgeschiedenis en zaakgeschiedenis moesten hand in hand gaan.

De woordenschat van een taal weerspiegelt de materiële en geestelijke cultuur van de taalgemeenschap. De dialectlexicografie, de wetenschap die zich bezighoudt met de beschrijving van de dialect-

tische woordenschat, heeft raakpunten met de sociale geschiedenis (dialectwoordenschat als spiegel van de volkscultuur; zie Van Keymeulen 1983a), met de historische geografie (dialect als geografisch fenomeen, zie Van Keymeulen 1989) en met de mondelinge geschiedenis (door de manier waarop de gegevens verzameld worden, zie Van Keymeulen 1983b).

De woordenschat van een taal is het resultaat van een eeuwenlange evolutie. Veranderingen in die woordenschat worden in belangrijke mate bepaald door extra-linguïstische factoren. De constatering dat buitentalige factoren verantwoordelijk kunnen zijn voor taalverandering, wettigt de hoop dat men via de studie van de woordgeschiedenis uitspraken zou kunnen doen omtrent de werkelijkheid waaraan de woordenschat refereert.

Dialectische woordverzamelingen kunnen allereerst dienen als uitgangspunt voor semantisch-etymologische studies, die een licht kunnen werpen op de manier waarop een taalgemeenschap de werkelijkheid percipieert en in woorden tracht te vatten (zie Devos en Van Keymeulen 1990). Uitsluitel omtrent de zakelijke werkelijkheid kan enkel de historische wetenschap leveren - de taalkunde is echter wel een hulpwetenschap die hypothesen naar voren kan brengen. De alledaagse materiële cultuur van de volksmens kan voor het verleden soms maar moeilijk beschreven worden, omdat er onvoldoende bronnen voorhanden zijn. Naarmate de kansen voor een directe historische bestudering afne-

men, neemt het belang van taalkundige analyses toe.

Op de tweede plaats zijn er de dialectische woordkaarten. De relevantie van woordkaarten voor de zaakgeschiedenis is door de indirecte relatie tussen woord en zaak een complexe aangelegenheid. Woordgeschiedenis en zaakgeschiedenis zijn twee terreinen die bij de interpretatie van de kaarten bevruchtend op elkaar inwerken; beide kunnen argumenten leveren om hypothesen op het andere terrein te ondersteunen.

Het is echter niet altijd eenvoudig om verspreidingspatronen te duiden. Om te beginnen moeten we rekening houden met het feit dat op een taalkaart woorden van erg ongelijke ouderdom naast elkaar voor kunnen komen. Voorts is het soms moeilijk om zonder taalhistorisch vergelijkingsmateriaal actieve (= sociaal 'hogere') en receptieve (= sociaal 'lagere') gebieden te determineren. Welke gebieden deinen uit, welke krimpen in? Is een taaleiland een relictgebied of net het begin van een taalvernieuwing? Het opstellen van chronologische doorsneden, m.a.w. taalkaarten voor hetzelfde begrip gebaseerd op materiaalverzamelingen van verschillende ouderdom is in een aantal gevallen mogelijk en kan tot interessante conclusies leiden (b.v. de verspreiding van de kip als consumptieproduct kan aan de verspreiding van het woord **kicken**, i.p.v. ouder **hen** of **hoender** gevolgd worden, zie Devos 1989). Hoewel er geen één-op-één relatie is tussen woord en zaak en tussen de verspreidingspatronen van beide, verspreiden innovaties in de materiële of geeste-

lijke werkelijkheid en in taal zich waarschijnlijk op dezelfde wijze. We menen dan ook dat de resultaten van studies over verspreidingspatronen van taalelementen in principe veel kunnen leren over de verspreidingspatronen van cultuurelementen in het algemeen.

4.3. De grote dialectwoordenboeken van het zuidelijk-Nederlands

Op dit ogenblik wordt aan de universiteiten van Nijmegen, Leuven en Gent gewerkt aan grootscheepse regionale dialectwoordenboeken (zie ook Van Keymeulen 1984). In Nijmegen en Leuven maakt men het Woordenboek van de Brabantse Dialecten (WBD : Vlaams-Brabant, Antwerpen en Noord-Brabant) en het Woordenboek van de Limburgse Dialecten (WLD : Belgisch-Nederlands-Limburg); in Gent werkt men aan het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten (WVD : Frans-, West-, Oost- en Zeeuws-Vlaanderen). De drie woordenboeken zijn thematisch opgezet en werken op dezelfde manier. Er zijn 3 delen: landbouwwoordenschat (Deel I), vaktaalwoordenschat (Deel II) en algemene woordenschat (Deel III). Doordat de dialectwoordenschat per onderwerp wordt gepresenteerd, is het mogelijk geregeld afleveringen te publiceren (4). Elke aflevering bevat een reeks lemma's (=woordenboekartikelen), waarin na een titel in het A.N. (b.v. EGEL) de dialectische trefwoorden staan opgesomd (b.v. **eperus**, **everzwijntje**, **stekelvarken**, **urs**, **uts**, ...), gevolgd door de beschrijving van de verspreiding (b.v. alg. Veurne-Ambacht;

zeldz. Waasl.). De gegevens voor de woordenboeken worden vooral verkregen door middel van vragenlijsten die door honderden vrijwilligers worden ingevuld. Alle gegevens worden in een database ondergebracht waardoor het mogelijk is automatisch taalkaarten te tekenen.

De drie grote regionale woordenboeken zijn in meer dan één opzicht het resultaat van een symbiose tussen volkskunde / geschiedenis van de techniek / cultuurgeschiedenis en taalkunde. De uitgebreide voorstudies naar de realia, die aan de basis van de vragenlijsten liggen, maken dat de archieven van de redacties veelal zeer uitgebreide documentatie bevatten omtrent de onderwerpen waarvan de woordenschat werd opgevraagd. Voor de redactie aan de opvraging van de terminologie van b.v. de mandenmaker kan beginnen, moet eerst onderzoek gedaan worden naar de verschillende technieken. De afleveringen over de vaktalen zijn soms de enige beschrijvingen van het vak als dusdanig. De woordenboeken zijn overigens sterk encyclopedisch en bevatten o.a. talrijke illustraties.

5. Besluit

Naast de belangstelling die de volkskundige kan hebben voor het dialect op zichzelf, als 'volkstaal', zijn er o.i. twee terreinen binnen de 'klassieke' dialectologie die voor de volkskunde interessant kunnen zijn. Dat is allereerst de taalgeografie, doordat verspreidingspatronen van taalverschijnselen en de dynamiek daarin iets kunnen vertellen over de contacten tussen de bevolking en over

de verhouding tussen actieve en receptieve gebieden. In het huidige dialectlandschap zijn de sporen bewaard van verschijnselen die vele eeuwen oud kunnen zijn. Vele innovaties en de verspreiding ervan hebben enkel in taal een spoor nagelaten.

In de tweede plaats is vooral de dialectwoordenschat interessant, al dan niet in geografisch perspectief. Over het algemeen kan worden gesteld dat de taalkundige analyse voor de cultuurgeschiedenis interessanter wordt naarmate rechtstreekse historische bronnen ontbreken: we denken hier vooral aan de oudste historische periodes en aan de volkscultuur. Oud taalgoed in het algemeen, toponiemen en dialectwoordenschat in het bijzonder, vormen de basis voor gefundeerde reconstructies van de werkelijkheid op linguïstische grondslag voor periodes waarvoor geschreven bronnen niet voorhanden zijn of voor aspecten van de cultuur waarover geschreven bronnen niet berichten. De dialectwoordenschat legt met zijn uitdrukkingen en spreekwoorden ook getuigenis af van de taalcreativiteit van de volksmens.

Voorts kan ook sociolinguïstisch gericht variatieonderzoek volkskundig relevant zijn, voor zover de volkskunde massaal menselijk gedrag tot haar onderzoeks-terrein rekent en belangstelling heeft voor de sociale processen die aan de taalverandering ten grondslag liggen.

BIBLIOGRAFIE

DEVOS (M.). *Het materiaal Willems als bron voor woordgeografisch onderzoek*. In:

GOOSSENS (J.), TAELEMAN J. en WEIJNEN (A.) red. *Honderd jaar enquête Willems* (Themanummer 2 van Taal en Tongval), 1989, p. 119-132.

DEVOS (M.). *Na meer dan honderd jaar dialectonderzoek*. In: DE GRAUWE (L.) en DE VOS (J.) red. *Van sneeuwpoppen tot tasmuurtje. Aspecten van de Nederlandse Taal- en Literatuurstudie* (Spiegel Historiae, 33), Gent, 1993, p. 29-68.

DEVOS (M.) en VAN KEYMEULEN (J.). *Etymologie en cultuurgeschiedenis*. In: MOERDIJK A., PIJNENBURG (W.) en VAN STERKENBURG (P.) red. *Honderd jaar Etymologisch Woordenboek van de Het Nederlands. Een verzameling artikelen over etymologen en etymologie*. 's-Gravenhage, 1990, p. 171-200.

TAELEMAN (J.). Ekstern-linguïstische achtergronden van het Vlaamse dialectlandschap. *Leuvense Bijdragen*, 76, 1987, p. 315-334.

VAN KEYMEULEN (J.). De cultuurhistorische relevantie van de dialectlexikografie. *Handelingen van de Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 37, 1983, p. 163-178.

VAN KEYMEULEN (J.). Enkele raakpunten tussen dialectologie en 'oral history'. *Handelingen van het tweede colloquium voor mondelinge geschiedenis*. Gent, Museum voor Industriële Archeologie en Textiel, 1983, p. 34-38.

VAN KEYMEULEN (J.). Het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten en de volkskunde. *Oost-Vlaamse Zanten*, 59, 1984, p. 21-26.

VAN KEYMEULEN (J.). *Dialektologie en Geschiedenis*. In: *Handelingen van het Tweede Kongres van de Federatie van Nederlandstalige Verenigingen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België II*. Kortrijk, De Leiegouw, 1987, p. 293-299.

VAN KEYMEULEN (J.). Taalgeografie en

Geschiedenis. In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*. Nieuwe Reeks, 43, 1989, p. 211-229.

WEIJNEN (A.). *The value of the map configuration*. Special issue of the Mededelingen van de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde, 1975.

NOTEN

1. Bij de interpretatie moet rekening gehouden worden met zowel intern- als extern-linguïstische factoren. Intern-linguïstische benaderingen zoeken verklaringen binnen het naar efficiëntie strevende taalsysteem zelf; extern-linguïstische benaderingen trachten de verschijnselen te verklaren door de band te leggen met buitentalige (historische) factoren. De intern-linguïstische factoren laten we hier buiten beschouwing.
2. Die artikelen zijn in de volkskundige bibliografieën soms onder de rubriek 'Naamkunde' te zoeken. Woorden en eigenamen zijn echter iets anders.
3. Een volledige lijst van de lokale dialectwoordenboeken voor het zuidelijk-Nederlandse dialectgebied staat op de REWO-website (URL: <http://allserv.rug.ac.be/~jvkeymeu>).
4. Voor een beschrijving van de projecten en een lijst met de publicaties zie de REWO-website (URL: <http://allserv.rug.ac.be/~jvkeymeu>).